

KRISTON VÍZI JÓZSEF

Közhely és játék

Bana József – Perger Gyula, szerk.: *Homo Ludens I.* Győr: Városi Levéltár. 2002. 171 p. /Győri tanulmányok, 26./

A játékot és a játszást járja körül immár évek óta különböző aspektusok középpontba állításával a *Mediauawe fesztiválok* idején Győr városának két jelentős szellemi műhelye: a Városi Levéltár és a Xantus János Múzeum. A *hedonizmus* (2000), *A bűn és bűnhődés* (1999) vagy a *Piroslámpás évszázadok* (1998) című konferenciákat az elmúlt év májusában *A játékos ember* elnevezésű követte. Mind az átfogó rendezvény, mind a konferenciasorozat hagyománnyá vált tehát, s az előadók nagy része is összeszokott gárda ma már. Főként a Dunántúlon működő levéltárosok adják az előadók és egyúttal a résztvevők derékhadát; más céhbeli, szakmai „gyüttment” ritkábban fordul meg, de ha igen, maga is hamar belekóstol e közösség szellemi játékszabályaiba, sajátos nyelvezetébe. Ez tükröződik végső soron abban a szellemi kavalkádban, amit Bana József levéltáros és Perger Gyula néprajzos muzeológus szerkesztett egybe *Homo Ludens I.* kötet-címmel. Itt jegyzem meg, hogy a második kötet – legalábbis jelenleg – nem anyagiak, hanem a többször is felszólított-kéretett szerzők elfoglaltsága miatt nem jelenhetett meg.

Jól tudjuk, hogy a játékok egy jelentős részéről a különböző intézményi (egyházi, iskolai) tiltások és rendszabályok mellett vagy éppen azok következményeképpen a levéltárak föltárt vagy éppen alig kutatott fondjaiban találhatunk szép számmal adatot. Néha a mozaikdarabok összerakásával töltött fáradságos és izgalmas időtöltés vezet eredményre, máskor pedig egy-egy korábban már fellelt és „jobb napokra” félretett cédulaköteg alapján bontakozik ki a tanulmányozott kor, majd avval együtt óhatatlanul a szerzők sajátos játékvilága.

Aradi Gábor (Szekszárd) a Tolna megyei iratok 1850-es évekbeli vonatkozó anyagát csoportosította népszerű játékok és szenvedélyes, híres-hírhedt „játékosok” mai megidézésével *Népszerű játékok és szenvedélyes játékosok Tolna megyében a 19. század ötvenes éveiben* című tanulmányában (7–16. p.). A következő cikkben – *Sorshúzás, furfang, csel, csalás* – Csekő Ernő (Sopron) a politikai játszmák terminológiáját – nem minden aktualizált áthallás nélkül – vetíti rá jobb sorsra érdemes és valójában a pozitív kimenetet alapvetően magában hordozó, ám többértelműsége miatt oly sérülékeny játék szavunk képzetkörére (17–34. p.). A címben szereplő fogalmak közötti kapcsolatot tudatosan fűzi, s hoz ily módon számos új és meghökkentő példát a magyar törvényhatósági bizottsági manipulációkra 1877-től 1910-ig. Szerzőnk Klein Ödönt, Széll Kálmán miniszter sajtóosztályának korabeli vezetőjét idézi: „...Európa többi országához képest a választási korrupció Magyarországon nem a kormányok saját párt- és hatalmi céljait, hanem ennél felsőbb állami célt szolgált: a kiegyezést.” (32. p.)

E tematikus csoportba tartozik Kósa László (Kaposvár) írása is – *Törekvések játéka-*

színő létrehozására Budapesten –, aki a budapesti játékkaszinók létrehozására tett, ám minduntalan elvetélt kísérleteket követi nyomon a két világháború között (61–66. p.). A történeti bűvárlás iránt meglehetősen fogékony belügyi főmunkatárs kutatásaiból világlik ki, hogy alapjában véve egy idegenforgalmi célú marketingfogás bevezetése, illetve annak egy – a Monarchia más területein már bevált – lehetséges módja lebegett az úgynevezett „Margit-szigeti játékbank” felállítóinak pártolói szeme előtt. A játékot és játszást (főleg a felnőttek körét esetleg érintőt) körülvevő moralizáló és a schilleri „érdek nélküli valóságot” nem értő és éppen ezért félreértő pejoratív értelmezés ellen érvelő szövszólók egyike így írt: „Előttünk a kérdés egyszerűen áll: Lehet-e a Bécsnél megrekedő idegenforgalmat a játék attrakciója nélkül ideszívunk, igen vagy nem? Ha lehet, akkor a világért nem nyugodnánk bele a játékbárángokba... A belga világfürdők példája megmutatja, hogy a kevésbé kockázatos, szigorúan limitált, kisebb játékok is óriási idegen tömegeket tudnak magukhoz vonzani.” (63. p.)

Mindhárom szerző forráshasználata egyaránt kissé hiányos: csoportosításaik során figyelmen kívül hagyták a Berend Mihály (1995) szerkesztette korrekt kártyalexikont, Kertész Manó (1985) gyűjteményét vagy Veér András és Erőss László (2000) e tárgyban írott kötetét a magyarországi szerencsejáték-kultúráról.

A konferencia és a kötet második csoportját a játékos szellem, elme és a kedélyes társasági emberre ráakasztott „játékos” jelző képzetkörének egy-egy jellemző példája alkotja. Katona Csaba (Budapest) – *A „nemzet bárója”, aki már életében legenda lett* – egyik kedvenc főhősét, a már életében is legendaként számon tartott, jó néhány korabeli szépírónk által is (Eötvös Károly, Ágai Adolf, Jókai, Krúdy) megörökített társas(ági) lényt: „a nemzet bárójának” titulált Bizay Mihályt emeli ki a magyar úri-polgári társadalom sajátos világából (35–46. p.). Egyúttal sejteti, hogy – kutatói buzgalma ellenére is – számos fontos és talán már meg sem tudható adat hiányzik Bizay uram életútjából.

Récsei Balázs (Kaposvár) a következő mottóval indít *A mindenkor nevető „Vadászcius”* című tanulmányában (125–132. p.): „Ha a vadász elejt egy medvét, akkor az másként jelenik meg a Vadászok Lapjában, és egész másként a Medvék Lapjában.” Szerzőnk ezen írását egy kényszerű iratrendezés véletlen felfedezésének köszönhetjük: 2000 nyarán a Somogy megyei Levéltár régi anyagának „kazlázása” közben bukkant rá egy magát (feltehetőleg álnéven) Fürjessy Rókusként aposztrofált, középosztálybeli szerző hatoldalas „Codex”-ére (sic!), amelynek alcíme a csaknem őskori vadász mindenkori rituális szituációs játékát rögzíti: „*Azon mentségek és kifogásokról, melyeket a vadászok hibázás után használni szoknak*. Diana istennő újkori magyarországi papjai által előadott komoly beszély ez 7 kis fejezetben, 270 paragrafusba szedett mentegetőzési móddal, s tele a ma újra vagy továbbra is (?) olya annyira kedvelt szórakozás kevésbé avatott művelőinek is alkalmas védelmi eszközeivel.”

Egy harmadik nagyobb egységbe sorolhatók a szórakoztatás és a játék, valamint az illúzióteremtés ősi mesterségeinek egyre intézményesültebb formát kereső és alakító közösségeit (a színházat és a cirkuszt) megidéző tanulmányok. Márfi Attila (Pécs) a dél-dunántúli vándorszínészetéről értekezik *Vándorszínészet Dunántúlon, különös tekintettel Pécsre* című cikkében (75–86. p.), s a Habsburg Birodalomban megteremtődött „hazai ludensek” családját III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt leli fel. Az 1700-as évektől számított magyar nyelvű előadói törekvésekhez sajátos és majd másfél évszázadon át, nagyjából 1948-ig (az államosításig) hagyományozódó „színi utak, útvonalak” kap-

csolódtak, illetve azok szolgálták a szellemi és fizikai érintkezés, töltekezés alternatíváit. Magyar és idegen ajkú (jobbára német) színitársulatok, pártoló önkormányzat és mágánások, arisztokraták és kitartott női vagy férfi auktorok, majd a színi- s a mozgóképi, vetített előadások zajos, viharos egymásmellettisége jellemezte a pécsi teátrumi világot. Azt, amely valami oknál fogva mindig a társasági és közélet központi, de legalábbis állandó szereplője, játékos alakítója volt.

A konferencia és a kötet legfajsúlyosabb és legerjedelmesebb darabja H. Orlóczy Edit valójában monografikus értekezése *Utazócirkuszok Magyarországon a 20. század elején* címmel (87–132. p.). A magyar cirkusz- és artistaművészet mint a közösségi szórakoztatás bizonyíthatóan középkori forrásokból táplálkozó, de a 19. század közepén számos sajátos és egyedi vonással rendelkező előadó-művészeti ága megjelenik a falusi szokás-cselekményekben. Orlóczy Edit tanulmányából az is kiviláglik, hogy a mindenkor befogadóközeg maga is mennyire inspiráló volt a magányos vagy kis- és nagycsaládi, egy-egy esetben dinasztikus manézsvilág szereplői számára. Mind a vándorszíntársulatok, mind a cirkusz(so)k esetében számos rivalizálás, intrika, a 19. század második felétől pedig a rohamosan terjedő kinematográfia kihívása terhelte a „jókedvű mindennapokat”.

A negyedik – képzeletbeli – fejezetbe sorolhatjuk a játék és a játszás csaknem kizárólag a gyermekvilággal egyenlősített szemléletkörébe tartozó írásokat. Kárpáthy Magdolna pécsi pszichológus a valóban kifejező és tartalmi szempontból is találóan jellemezett *A játékról ad-hoc szemlélettel* cím alatt nyújt igen érdekes, de szellemi kacskaringóktól s nehezen követhető bakugrásoktól sem mentes eszme-futtatást (47–60. p.). Az igazi probléma az, hogy a játékkal kapcsolatos szakmai és mindennapi közhelyszótár olyan nagy mértékű zuhataga alá kerülünk az olvasás első percei után – például „Az őskorban már játszottak növényi, állati természetű dolgokkal. Az osztálytársadalmak korában nagyon fejlett kultúrájuk volt a keleti társadalmaknak...” –, hogy alig várjuk, hogy túljussunk a „szaktudományos” oldalakon. Kultúrtörténeti, etikai, egyház- és pedagógia-történeti frázisok, meghaladott tézisek követik egymást Fröbelen át a ma divatos Waldorfig, s „természetesen” Karl Groos és Sigmund Freud is kap egy-egy említést. A dolgozat további része a szerző játékterápiás elveiről és gyakorlati eljárásairól szól igen részletesen, a hozzájuk rendelt eszközök s tárgyak (egyébiránt alapvetően játékszerek) sajátos felhasználásáról. Az írás utolsó kis fejezetében pedig irigylésre méltóan tömör és sommás áttekintését kapjuk a magyar népi játékok, játékszerek és játszási módok pedagógiai aspektusának. Szerzőnk számára okulásul szolgált volna, ha Kiss Áron alapművét, de legalábbis Lázár Katalin korszerű és minden szempontból jól használható (népi) közösségi játéktipológiáját s az ahhoz rendelt oktató játéksaládjait tanulmányozta volna. Bár meglehet, hogy a terápia kis alanyai vagy szülei azóta beszerezték e fontos és élvezetes, valóban játékos és gátlásoldó, örömszerző kiadványokat...

Mindehhez képest igazi felüdülés Sáry István (Győr) áttekintése – *A Győr város óvodái a 19. században* – a nagy hírű város 1841. évi, első óvodaalapításától az 1891-es úgynevezett óvodai törvényig (133–156. p.). A felekezeti és állami kisdédóvók működtetésének mindennapjai és a harc az életben maradásért, a felszerelések bővítése, (le)cserélése gyermekszabásúra, az óvodapedagógiai irányzatok heves helyi küzdelme az 1860–1880-as évek között, a korábban csaknem kizárólag férfiakat foglalkoztató kisdédóvók elnőiesedése mint bemutatandó témák követik egymást. A gyermekfolklor kutatói ma már csak következtethetnek arra az ismeretbázisra, amely az iskolai, illetve az Eötvös-

féle népiskolai törvényt megelőzően hatott a vidéki kis- és nagyvárosok, de sok helyütt már közvetlenül a volt mezővárosok, iparkodó közösségek szellemi átalakulására.

Ennek az ismertetőnek a szerzője *A magyarországi játékkultúra állami támogatása a 19. század második felében* címmel közölt tanulmányt a kötetben. Az 1870-es években az elemi népoktatás mellett több tárca közös összefogásával a szakképzés egyik eleme lett – legalábbis másfél-két évtizeden át – a játékkészítő tanműhely-hálózat kiépítése. Ez elsősorban s érthető módon a fában gazdag, szabad munkaerővel (és utánpótlással), valamint egyszerűbb alapismeretekkel bővelkedő Felvidék-Kárpátok karéjában lévő régió(k) népességére alapult. Az állami szerepvállalás az oktatás, továbbképzés, iparfejlesztés, a piacbővítés és támogatás területén együttesen eredményezett egy időleges felfutást, amely megmutatta, hogy a játék mint téma társadalmi-gazdasági szereplővé is válhat.

Szentiványi Tibor mérnök, kultúrtörténész (egyébiránt Közép-Kelet-Európa legjelentősebb logikaijáték-gyűjteményének tulajdonosa) jegyzi azt a tekintélyes terjedelmű és átfogó elemzést, amely a *Játékok és játszás a 20. században* címet viseli, és a 19. század második felében kialakuló fővárosi és monarchiabeli magyar városok polgári játékkultúráját, annak sajátosságait vázolja föl (157–171. p.).

A kötet egyaránt jelzi azt a – folyamatosan jelenlevő – érdeklődést, mely a különböző tudományterületeken dolgozó szakembereket összefogja, valamint azokat az egyenetlenségeket, olykor bizonytalanságokat is, melyek pillanatnyilag még elkerülhetetlenül részét képezik az ilyen jellegű vizsgálatoknak.

IRODALOM

BEREND MIHÁLY, FŐSZERK.

1993 Magyar Kártyalexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KERTÉSZ MANÓ

1985 Szokásmondások: Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei. Budapest: Helikon.

VEÉR ANDRÁS – ERŐSS LÁSZLÓ

2000 Fortuna szekerén...: szerencsejáték kultúra a magyar társadalomban és a játékszenvedélybetegség. Budapest: Animula.